

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
Iskolavezető: Dr. Buday-Sántha Attila

KONVERGENCIA ÉS FEJLESZTÉSPOLITIKA AZ EURÓPAI UNIÓBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

A területi differenciáltságot befolyásoló hazai
fejlesztéspolitika értékelése az I. Nemzeti Fejlesztési Terv
pályázati forrásainak allokációja alapján

Doktori értekezés tézisei

Lóránd Balázs

Témavezető:

Dr. Farkas Ferencné
egyetemi docens

Dr. Horváth Gyula
egyetemi tanár

Pécs, 2009

Tartalomjegyzék

1. A témaválasztás indoklása és a kutatás jelentősége	3
2. A dolgozat céljai, hipotézisei és felépítése.....	6
3. A kutatás módszertana és forrásai	9
4. Az értekezés tudományos eredményei	10
5. Jövőbeli kutatási irányok.....	17
6. A téziszüzetben hivatkozott irodalmak jegyzéke	19
7. Publikációk a disszertáció témakörében	22

1. A témaválasztás indoklása és a kutatás jelentősége

Az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozott Magyarország számára a tagság számos lehetőséget rejt magában. Ezek közül az egyik legjelentősebb, hogy esélyt kapott arra, hogy külső tőkeáramlások segítségével felzárkózzon az EU átlagához a jövedelmek és az életszínvonal területén. Ennek egyik központi eszköze az unió támogatáspolitikája, a kohéziós politika. Komoly dilemma, hogy vajon hogyan lehetne biztosítani a beáramló források hatékony, hatásos felhasználását, milyen feltételrendszert kell teljesíteni ehhez, mit érdemes tanulni a korábban csatlakozott országok sikeres és kevésbé sikeres példáiból. Ez a dilemma az Európai Unióban is megjelenik, ahol szintén úgy vélik, hogy a regionális fejlesztésre¹ elköltött összegek hasznosulásának, eredményességének, hatékonyságának vizsgálata, értékelése egyre szükségesebbé válik. A következőkben a kapcsolódó kérdésköröket tárgyalom, amelyek megítélésének bizonytalansága indokolja vizsgálatukat.

„Ma már nyilvánvaló, hogy beavatkozások nélkül a növekedés vagy a foglalkoztatási mérleg régiók közötti diszparitásai nem tűntethetők el.” (Horváth, 2001a, 47) Az Európai Unióban a közösségi politikákkal szembeni elvárás, hogy kedvezővé tegyék minden tagország számára az integrációt, és ne csak a fejlettebb országok számára jelentsen előnyöket az EU-tagság. Éppen ezért nagyon fontos, hogy megvalósuljon a termelő tevékenységek minél kiegyensúlyozottabb térbeli eloszlása, a fenntartható fejlődés támogatása és a különböző regionális igények előtérbe helyezése. (Horváth, 2001a) Így a területi *egyenlőtlenségek csökkentése* alapvető feladat az Európai Unióban, mivel ezek a különbségek a fejlődés akadályát jelenthetik, gátolhatják a versenyképesség erősödését, szociális feszültségeket okozhatnak, korlátozhatják az egységes Európa-koncepció kiteljesedését (Horváth, 2006). Ezek az alapelvek számos hivatalos dokumentumban is megjelentek az EU története során.

A tagállamok közötti *szolidaritás* szintén fontos szerepet játszott a kevésbé fejlett országok felzárkóztatásánál. Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország a közös költségvetésből fejlesztési forrásokat kaptak erre a célra. Az egységes belső piac megteremtése érdekében is rendkívül fontossá vált, hogy az egyenlőtlenségeket mérsékeljék az Unión belül, mivel a piaci erők a fejlett térségeket még fejlettebbé, a fejletleneket pedig fejletlenebbé tehetik. Ezért hozták létre a Strukturális Alapokat, és növelték folyamatosan annak forrásait. Ér-

¹ Regionális fejlesztés alatt a regionális politika egyik megvalósulási formáját értem, amely különböző eszközök segítségével beavatkozásokat eszközöl a gazdasági és társadalmi rendszerben, ezáltal javítva azok teljesítményét, a humán erőforrások és környezet minőségét, stb. Ezek az eszközök lehetnek pénzügyi ösztönzők, központi szabályozás és infrastrukturális beruházások. (Horváth, 2001a)

demes kiemelni azt is, hogy ez a szolidaritás nem volt rossz befektetés a nettó befizető (fejlettebb) államok számára sem, mivel a fejletlen országokban a fejlesztési források miatt növekvő kereslet nagyrészt a fejlettebb országok vállalatai számára jelentett új piacot és lehetőségeket. (Rácz, 2007) Ennek ellenére a nettó befizető pozícióval rendelkező országok befizetések növelését nem szívesen vállalják.

Az Európai Unió regionális politikájának fő célja a fejlett és az elmaradott régiók közötti különbségek csökkentésének felgyorsítása, vagyis a gazdasági és területi különbségek mérséklése. Emellett célja a foglalkoztatás növelése és a társadalmi különbségek csökkentése is. Mindezidáig hatalmas összegeket költöttek el olyan programokra, amelyek szándékuk szerint hozzájárultak ezeknek a céloknak a megvalósításához. Az EU regionális politikájának több évtizedes működése után felmerül a kérdés, hogy a beavatkozások mennyire képesek elérni céljaikat, vagyis az adófizetők pénzét mennyiben sikerült a kohéziós politikára „jó” *elkölteni*. Ennek megválaszolásához szükség van mélyreható politika-értékelésre. (Molle, 2006) Ennek eredménye felhasználható hatásosabb és hatékonyabb jövőbeli beavatkozások kialakításához.

Az Európai Unió számára ma már nyilvánvaló, hogy a kohéziós politika *nem tekinthető egyértelmű sikertörténetnek*, mivel a területi *egyenlőtlenségek* az EU tagállamai között és az országokon belül az elmúlt évtizedekben is *fennmaradtak* (Csaba, 2006; Dezséri, 2007), mivel több esetben, miközben egy ország az EU-átlaghoz sikeresen felzárkózott a gazdasági fejlettség tekintetében, addig egyes régiói elmaradtak a nemzeti és az EU-átlagtól (Petraikos et al., 2005). Emellett fontos kiemelni azt is, hogy a korábban az első célkitűzés alá eső régiók nem tudtak olyan fejlődést felmutatni, amely miatt kiléphetek volna a támogatottak köréből (Rodriguez – Fratesi, 2002). Éppen ezért fontos, hogy megtörténjen a regionális fejlesztések hatásainak értékelése a komplex hatásmechanizmusok felvázolásával együtt, az értékelési tevékenység jelenlegi hiányosságai mérséklődjenek, és továbbfejlesztési irányokat lehessen javasolni ezen a területen is. Mindezen munka során a regionális folyamatok áttekintése összetett feladatot jelent az elemző számára, mivel a különböző vizsgált elemek közötti kölcsönhatások miatt a „hagyományos tudományágak” már nem képesek önállóan felvállalni ezt a feladatot, illetve a térbeliség következtében *interdiszciplináris módszerekre* van szükség (Horváth, 2002). Így az ilyen típusú elemzések során a különböző tudomány- és szakterületek együttes alkalmazása jelenthet csak megoldást.

Az ismertett feladatokhoz kapcsolódóan alapkérdésként merül fel, hogy a gazdaságban meglévő *területi különbségek mérsékléséhez* elegendőek-e a piaci automatizmusok, vagy szükség van külső (állami) beavatkozásra (Kaposi, 2007). A komparatív előnyök elmélete

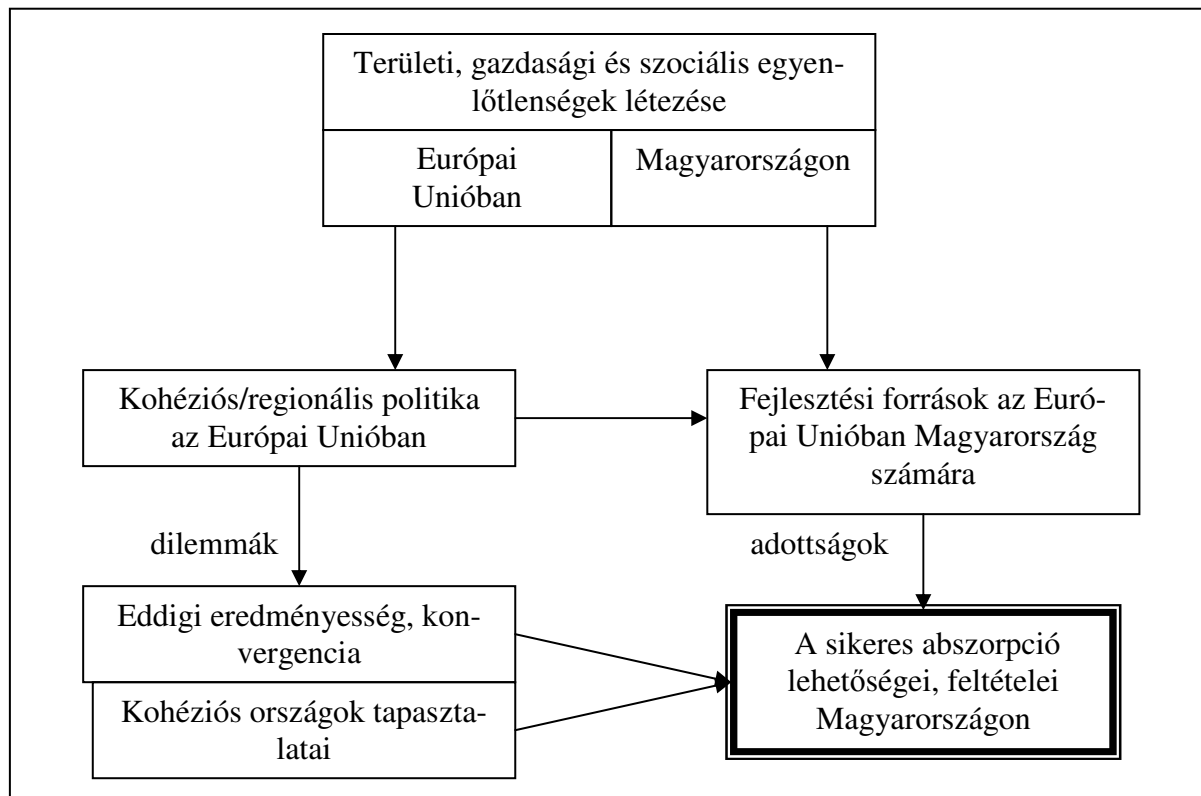
alapján a piaci folyamatok hatására mérséklődnek a különbségek, mivel a régiók közötti munkamegosztás a relatív költségelnyök szerint alakul, így minden térség be tud kapcsolódni a nemzetközi gazdaságba és fejlődik.² A kompetitív előnyök elméletének képviselői azt állítják, hogy a piaci automatizmusok nem képesek a területi különbségek mérséklésére, mert a kompetitív előnyök nem egyformán jelentkeznek az egyes térségeknél. Az Európai Unió is leginkább az utóbbi álláspontot fogadja el. (Fenyővári – Lukovics, 2008) Így támogatások nyújtása esetén indoklásként szolgál az elmaradott térségek felzárkóztatása. A különböző közgazdasági elméletek és irányzatok regionális fejlesztési politikáról vallott nézetei további fontos tanulságot szolgálhatnak ezen a területen.

Sokszor problémát jelent, hogy az elmaradott térségekből elvándorol a képzett munkaerő, a piaci mechanizmusok inkább a térségek további leszakadását eredményeznék. Mindezek felismerése vezetett oda, hogy az Európai Közösségben is számos fejlesztési programot hívtak életre ezen térségek felzárkóztatására. (Erdős, 2006) Ezek alkotják együttesen a kohéziós politika eszköztárát. Ugyanakkor azt is érdemes megfontolni, hogy a támogatások végső soron *beavatkozásokat jelentenek a piaci folyamatokba*, költséggel járnak, sokszor kevésbé átlátható folyamatokat indítanak el, stb. *Joseph Stiglitz* (2000), Nobel-díjas közgazdász, számos káros hatásról ír: a termelés támogatása többféle eszközzel is történhet, az egyes pénzügyi transzferek, amelyeket általánosan gazdaságfejlesztésnek hívnak, gyakran csak társadalmi vagy politikai célokat szolgálnak. A támogatások gazdasági következményeinek tanulmányozása alapján kijelenthető, hogy nem mindig átláthatóak, sokszor nem jelentenek előnyt a kedvezményezettnek. Egyes támogatások a piaci hatások erősítését szolgálják (*offenzív támogatás*), míg más támogatások a gazdaságtalan termelés fenntartását (*defenzív támogatás*). A támogatásoknál mindig két költség típus jelenthet kockázatot: egyrészt, ha kevésbé hatékony (működési struktúrájú) területeket támogatnak több erőforrással, akkor a támogatások miatt az erőforrások optimális felhasználása nem mindig biztosítható. Másrészt a támogatásokhoz történő forrásteremtés érdekében a társadalom egyes csoportjaitól elvonják a jövedelmeket, így őket magasabb adóval kell sújtani, hogy át lehessen csoportosítani a forrásokat. Ennek ellenére az Európai Unióban a közösségi költségvetés közel 40%-át az elmaradottság felszámolására és a régiók fejlesztésére fordítják (Horváth, 2004). Az ismertetett problémák ellenére az Európai Unió kohéziós politikája egyre fontosabb szerepet játszik az egész közösség és a tag-

² Egyes esetekben a komparatív előnyök elmélete sem zárja ki a tartós lemaradást mint lehetőséget, amennyiben piaci torzulások és káros szubvenciók jelennek meg a gazdaságban.

államok életében. Az eddig bemutatott dilemmák számos területre ráirányítják a figyelmet, így véleményem szerint a témaválasztás időszerű és releváns.

1. ábra: A kohézió, a konvergencia és a támogatások viszonyrendszere

Forrás: saját szerkesztés

2. A dolgozat céljai, hipotézisei és felépítése

A dolgozat célja, hogy feltárja az Európai Unió tagországáiban létező területi egyenlőtlenségeket, és ezek mérséklése érdekében a regionális fejlesztési politika lehetséges hatásait elemezze. Ezért megvizsgálom – az első fejezetben –, hogy a vonatkozó *közgazdasági elméletek* szerint a regionális fejlesztés hatásai mennyiben hasznosak vagy károsak a gazdaság számára, illetve az egyszeri tőketranszferek milyen mértékben jelentenek segítséget egy térség részére. A második fejezetben a szakirodalom tanulmányozása alapján bizonyítom, hogy a *területi egyenlőtlenségek* komoly problémát jelentenek az EU országaiban, ezen belül Magyarországon is. Bemutatom, hogy az Európai Unió milyen lépéseket tett az egyenlőtlenségek mérséklésére, és ezek milyen eredményekkel jártak. A legfőbb kérdés, hogy mennyiben tekinthető sikeresnek a *kohéziós politika*; és ezen belül a konvergencia egyértelműen a kohéziós politikának köszönhető-e. Külön kitérek a *kohéziós országok* sikeres és kevésbé sikeres példáira is. A második fejezet végén összegzem a tapasztalatokat, és felvázolom a fejlesztési forrá-

sok hasznosulásának makroszintű feltételrendszerét (1. ábra). Ezek alapján a következő hipotézist fogalmaztam meg kutatásomhoz:

H1:

A kohéziós politika egyértelműen kimutatható módon érdemben tudta csökkenteni a meglévő egyenlőtlenségeket az európai uniós tagállamok között és a tagállamokon belül, valamint a piaci erők hatásait képes volt ellensúlyozni, továbbá megfelelő módon épített a vonatkozó közgazdasági elméletekre.

A harmadik fejezet első részében röviden áttekintem az Európai Unióban a regionális fejlesztés evalvációjához felhasznált *módszertant*. Ehhez a részhez komoly segítséget nyújtottak a MEANS füzetek (2000a-f) és a Guide (2003), amelyek az Unió hivatalos értékelési útmutatói. További szakirodalmi források felhasználásával felhívom a figyelmet a problémákra, illetve továbbfejlesztési lehetőségeket vázlok fel. A tématerület fontos megalapozását adja további empirikus vizsgálataimnak, ezért nélkülözhetetlen ebben a dolgozatban. A módszertan áttekintéséhez és evalvációjához kapcsolódóan a következő hipotézist fogalmaztam meg:

H2:

A fejlesztéspolitika értékelésére használt módszerek megfelelő alapot jelentenek a kohéziós politika eredményeinek számbavételére, hatásainak kimutatására.

A harmadik fejezet első felében továbbá bemutatom, hogy a kohéziós politika és ezen belül is a regionális fejlesztés értékelésének módszertana milyen *elvárásokat* fogalmaz meg az értékelőkkel szemben, vagyis milyen kritériumok mentén érdemes értékelő jelentést készíteni a regionális fejlesztés kapcsán. Minderre azért van szükség, mert a harmadik fejezet középső részében olyan *konkrét értékeléseket* fogok elemezni, amelyek az I. Nemzeti Fejlesztési Terv területi allokációját vizsgálták az elmúlt években. Ezek kritikus értékelésének szempontrendszere a fejezet első részének eredményeképpen született meg. A harmadik fejezet utolsó részében saját *empirikus kutatásomat* mutatom be, amelynek célja, hogy feltárja, milyen allokációs mechanizmusokat lehet azonosítani az I. NFT forrásainak területi eloszlásánál.

Ezzel az elemzéssel vizsgálom, hogy vajon az egész terv, illetve az egyes operatív programok (OP-k) esetén mely térségek tekinthetők relatíve aktívnak és sikeresnek a pályázati versenyben, a fejlettebbek vagy a kevésbé fejlettek. Mindehhez olyan módszertant (fak-

toranalízis és klaszterelemzés) alkalmazok, amely az eddig elkészült és publikált jelentésekben, tanulmányokban még nem jelent meg. Ennek segítségével igyekszem eldönteni, hogy vajon a források szétosztása szempontjából a 2004 és 2006 közötti időszakban hazánkban inkább a *versenyképesség erősítése* került előtérbe, vagyis a fejlettebb térségek szereztek több forrást maguknak, vagy a *felzárkóztatás*, tehát az elmaradottabb térségek kaptak több támogatást annak érdekében, hogy az ott élők életszínvonala növekedhessen. Eredményeimet összehasonlítom a bemutatott értékelések konklúzióival is. Már itt fontos megjegyezni, hogy önmagában nagyobb források juttatása az elmaradottabb térségeknek *nem jelent automatikusan felzárkóztatást*, mivel nem garantálható egyértelműen azok hatékony és hatásos felhasználása. Továbbá fontos azt is kijelenteni, hogy jelen pillanatban még csak mid-term típusú értékelésre kerülhet sor, mivel a hatásokat felmérő indikátorok még nem állnak rendelkezésre. Az empirikus elemzésemhez kapcsolódóan a következő hipotézist vázoltam fel:

H3:

Magyarországon az I. NFT operatív programjai 2004 és 2006 között inkább a fejlettebb kistérségek támogatását, versenyképességének erősítését szolgálták várhatóan, mivel ezeknek juttattak több forrást.

További vizsgálódásokat végzek a pályázati rendszer kapcsán, amelyek célja feltárni azt, hogy milyen jellegzetességek húzódnak meg a *hazai forráselosztási szisztémában*. Faktoranalízis segítségével megvizsgálom, hogy a pályázati aktivitás és sikeresség leírására használatos változók mennyiben kapcsolódnak egymáshoz, milyen szabályszerűségek azonosíthatóak az allokációs mechanizmusok feltérképezése alapján. Ehhez kapcsolódóan a következő feltevést fogalmaztam meg:

H4:

A hazai I. NFT-hez kapcsolódó pályázati rendszerben a legsikeresebb, legtöbb forrást megszerző kistérségek azok voltak, amelyek a legaktívabban pályáztak.

A dolgozat utolsó fejezetében az egyes részek alapján megfogalmazható *általános fejlesztéspolitikai megfontolásokat* gyűjtöm egybe. Tehát a közgazdasági elméletek és irányzatok elgondolásai, a sikeres kohéziós országok tapasztalatai, az értékelések eredményei és a saját empirikus elemzés konklúziói alapján rendszerezett javaslatokat teszek a regionális fejlesztés, a kohéziós politika erősítése érdekében. Ez a fejezet leginkább „*policy típusú*” meg-

fontolásokat tartalmaz, ezért nagyon fontos szerepe van a dolgozatban. Az utolsó rész célja bemutatni, vajon mennyiben szükséges eltérő módon kezelni a különböző fejlettségű térségeket, milyen szükségletekkel, elvárásokkal rendelkeznek az eltérő fejlettségű térségek, és mennyiben tudják a kevésbé fejlett kistérségek felvenni a versenyt a fejlettebb kistérségekkel a pályázati versenyterben. Éppen ezért utolsó hipotézisem ezzel a kérdéssel foglalkozik:

H5:

A pályázati rendszerben folyó verseny önmagában nem képes a fejlettségbeli különbségek mérséklődését előidézni, ezért szükséges a fejlesztési források allokálását kifejezetten az egyes fejlettségi szintek alapján újragondolni.

3. A kutatás módszertana és forrásai

Az alkalmazott *módszertan* szempontjából a disszertáció elkészítéséhez fontosnak tartottam a hazai és a nemzetközi szakirodalom feldolgozását, az egyes országok (különös tekintettel az Európai Unió, ezen belül Magyarország) módszertanának és gyakorlatának vizsgálatát a dokumentumelemzés eszközével. Emellett a hazai és az európai fejlesztéspolitika hasznosulását kívántam elemezni statisztikai eszközökkel (faktoranalízis, klaszteranalízis). Mindezek érdekében felépítettem egy olyan adatbázist (2004-2006-os hazai helyzet), amely tartalmazza a támogatási adatokat és az alapvető makroadatokat kistérségi bontásban. Ennek struktúráját determinálták az európai uniós tapasztalatok. A vizsgálat során nagymértékben építettem a második fejezetben bemutatott értékelési módszertanra. A dolgozat témájának szempontjából fontos feladat a *nézőpont* meghatározása. Azért végeztem el az I. NFT forrásainak területi szintű allokációs vizsgálatát, mert ezzel szerettem volna megvizsgálni, hogy makro szinten mennyiben valósulnak meg az I. Nemzeti Fejlesztési Tervben megjelenő eredeti célkitűzések.

A téma szempontjából jelentős változásokat okoz(ott) az aktuális *gazdasági válság*. Az elemzések (és a dolgozat) elkészítésének időpontja 2008-2009, az elemzett időszak a 2004 és 2006 közötti periódus, ezért a válsággal nem foglalkoztam részletesen. A válság következményeinek vizsgálata – főleg annak bizonytalan kiterjedése, elhúzódása (László, 2008) miatt is – a fejlesztéspolitika és a felzárkóztatás területén önmagában egy új(abb) dolgozat elkészítését igényelte volna.

Munkámmal szerettem volna hozzájárulni ahhoz, hogy a különböző csatornákon keresztül megjelenő (sokszor túlságosan leegyszerűsített) információkon és kiragadott eseteken alapuló véleményalkotás helyett a regionális fejlesztés, az EU-s forrásokkal folyó fejlesztéspolitika megítélése *szakszerű módon* elkészített, *módszertanilag igazolt elemzéseken* alapuljon. Bízom abban, hogy dolgozatommal egy egyre fontosabbá váló területen megfogalmazódó kérdésekre sikerül választ adnom, téziseimmel feltártam a lehetséges továbbfejlesztési irányokat, empirikus vizsgálataim eredményeképpen hasznosítható konklúziókkal szolgáltam a regionális fejlesztés szereplői, döntéshozói számára is.

4. Az értekezés tudományos eredményei

A regionális fejlesztési politikára hatást gyakorló elméletek tanulmányozása alapján kijelenthető, hogy az automatikus konvergencia a valós életben nem jellemző, ezért különböző *beavatkozások szükségesek*. Minden intézkedésnél figyelni kell a *piaci erők*re is, amelyek sokszor nagyobb hatással bírnak a folyamatokra. Az egyes térségek számára kialakítandó fejlesztési koncepciónak minden esetben a saját, belső erőforrásokra kell épülnie és a helyi érdekeket és igényeket is tartalmaznia kell. A fejlesztési beavatkozások esetén szükséges kiemelni, hogy az exportálható javakat termelő ágazatok támogatása, a közintézmények minőségének fejlesztése, a tudás képződésének elősegítése, az innovációk születéséhez alkalmas közeg kialakítása, a vállalatok közötti bizalmi tőke erősítése, a klaszterek létrehozása és a fenntartható gazdasági és társadalmi rendszerek kialakítása mind fontos és eredményes lépések lehetnek. Emellett szükséges rámutatni arra is, hogy a fejlesztések, beruházások és a befogadó közeg közötti jelentős gazdasági, társadalmi, kulturális különbség esetén a megjelenő hatások nem lesznek pozitívak a térség számára.

A hazai egyenlőtlenségek alakulása szempontjából a rendszerváltás jelentős mértékben növelte a különbségeket gazdasági és szociális szempontból, mindezt alátámasztja az országban található jelentős *törésvonalak* létezése is (centrum-periféria; észak-déli; kelet-nyugati). A konvergencia szempontjából kijelenthető, hogy az Európai Unióban az egyes országok szintjén jellemző tendencia, de a régiók esetében, illetve az egyes országokon belül már inkább stagnálás vagy divergencia figyelhető meg, tehát számos esetben nem sikerült megvalósítani a felzárkózást.

A *kohéziós politika* fejlődését jelentős mértékben befolyásolta az integráció mélyülése és szélesedése, a csatlakozott országok sokszor az uniós átlag alatti fejlettséggel rendelkeztek. Mindezek alapján az egységes piac, a gazdasági és monetáris unió létrehozása érdekében is

szükség volt a fejlettségbeli különbségek *kiegyenlítésére*. Komoly vita folyik arról, hogy mennyiben köszönhető a kohéziós politika intézkedéseinek az esetleges felzárkózás az egyes országokban és a régiók esetén. Az általam végzett vizsgálódás alapján az első hipotézisemet elvettem, és annak ellenkezőjét bizonyítottam be:

T1:

A releváns szakirodalom alapján nem igazolható, hogy a regionális politika mindezidáig érdemben tudta volna csökkenteni az egyenlőtlenségeket az európai uniós tagállamok között és az országokon belül, valamint kifejezetten Magyarországon, mert a megvalósuló fejlesztési gyakorlat nem épített kellő mértékben a közgazdasági elméletekre. Emellett a piaci erők magasabb mértékű növekedést generáltak, mint a támogatások.

A kívülről Magyarországra beáramló fejlesztési források megfelelő hasznosulásának véleményem szerint nagyon komoly *makrogazdasági, stabilitási, gazdaságpolitikai feltételrendszer* van. Ezt bizonyítottam a kohéziós országok felzárkózásával foglalkozó alfejezetben is, ahol egyértelmű, hogy leginkább Írország tekinthető követendő példának, ahol széleskörű reformokra került sor számos gazdaságpolitikai területen. Éppen ezért kijelenthető, hogy Magyarország felzárkózása érdekében a releváns szakirodalom szerint a kohéziós országok tapasztalatai alapján egyértelműen szükség van a kohéziós politika eszközrendszer mellett egyéb gazdaságpolitikai, szabályozási lépésekre és fejlesztési programokra is, mint például a következetes makrogazdasági stabilitást támogató költségvetési és monetáris politika folytatása; a rendelkezésre álló fejlesztési források koncentrációja; az emberi erőforrás fejlesztés előnyben részesítése; társadalmi konszenzuson alapuló struktúrapolitika, hosszú távú fejlesztési stratégia végrehajtása; a bürokrácia hatékonyságának erősítése, az intézményrendszer fejlesztése, stb.

A beavatkozások hatásmechanizmusainak megértése érdekében, illetve hogy ezzel elő lehessen segíteni a fejlesztési források hatékony és hatásos hasznosulását, szükség van a közpolitikai programok és ezen belül is a regionális fejlesztési politika folyamatos *értékelésére*, az ezen a területen meglévő kapacitás erősítésére. A regionális fejlesztések értékelésének manapság már sokkal többet kell jelentenie egyszerű értékelő jelentésnél, mivel célja nem pusztán az, hogy azonosítsa a beavatkozások hatásait, hanem az is, hogy erősítse a fejlesztéspolitika megalapozottságát. Az értékelésnek eszközzé kell válnia a döntéshozók számára, amely segít megérteni a beavatkozások folyamatát, az egyes változások okait, a környezeti hatásokat,

és mindezek segítségével olyan javaslatokat, ötleteket megfogalmazni, amelyek továbbfejlesztik a regionális politika tervezését. A dolgozatban ugyanakkor rámutattam arra is, hogy az Európai Unió jelenlegi értékelési gyakorlata számos *hiányossággal és problémával* rendelkezik koncepcionális szinten, módszertani szempontból, az intézményi háttér, az emberi erőforrás kapacitások és a kompetenciák kapcsán, illetve felvázoltam az ezekhez kapcsolódó lehetséges fejlesztési irányokat is. Ez alapján az értékelési folyamat során fontos, hogy az értékelők tudatában legyenek az adott módszertan, eszközrendszer limitációinak, feltárják a speciális problémákat, és kezelni tudják azokat. Megfelelő megoldást jelenthet az egyes módszertanok kombinációja és a minőségellenőrzési technikák alkalmazása.

Úgy vélem, hogy a különböző elemzésekben feltárt összefüggésrendszerek további vizsgálata, szintetizálása, a megfogalmazódó kérdések tisztázása érdekében kutatói összefogásra van szükség ezen a területen is, és így lehet a tervezők és döntéshozók számára magas szakmai színvonalú anyagot előállítani. Ehhez az eltérő fogalmak, módszertanok összekapcsolására, szintetizálására lenne szükség. Mindez a kezdeti fázisban lévő értékelési tapasztalatszerzéssel is magyarázható, illetve a források adta lehetőségek maximális kihasználásának szándékával is alátámasztható. Ezek alapján úgy gondolom, hogy a második hipotézisemet sikerült bizonyítanom, mert:

T2:

A fejlesztéspolitika értékelésére használatos módszerek megfelelő alapot jelenthetnek a kohéziós politika eredményeinek számbavételére, hatásainak kimutatására, ugyanakkor a módszertan és az értékelési kapacitások fejlesztése továbbra is szükséges számos szempontból és területen.

1. táblázat: Elemzési szempontok a regionális fejlesztést értékelő tanulmányokhoz

<i>cél</i>	<i>módszertan</i>	<i>következtetések</i>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ relevancia ▪ szükségesség 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ alkalmazott eszközök ▪ módszertani megalapozottság ▪ oksági viszonyok feltérképezése ▪ az elemzés alaposága, mélyrehatósága ▪ kvantitatív és kvalitatív eszközök aránya 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ elfogadhatóság ▪ hasznosíthatóság ▪ tárgyilagosság ▪ átláthatóság ▪ értelmezhetőség

Forrás: saját szerkesztés

A kohéziós politika, a konvergencia és az értékelési tevékenység elemzése után arra a kérdésre kerestem a választ, hogy vajon hazánkban az I. NFT *forrásainak elosztása* mennyi-

ben valósította meg a terv célrendszerében leírt *területi egyenlőtlenségek csökkentését*. Ehhez egyrészt az értékelési módszertan áttekintése alapján kidolgozott vizsgálati szempontok segítségével értékeltem az eddig publikált, az I. NFT területi allokációs vizsgálatát végző tanulmányokat (1. táblázat). Másrészt elkészítettem saját, önálló empirikus vizsgálatomat is, amelynek során *faktoranalízis és klaszterelemzés* eszközével tanulmányoztam a 2004 és 2006 közötti kistérségi szintű pályázati aktivitást és sikerességet, és mindezt összehasonlítottam a kistérségek fejlettségét leíró változókkal is. Céлом volt, hogy a pályázati teljesítmény alapján létrehozott homogén klaszterek a fejlettség szempontjából is egyműiek legyenek, ugyanis ilyenkor akár bizonyítható a versenyképesség erősítő vagy a felzárkóztató szándék is.

2. táblázat: Az egyes operatív programok és az I. NFT várható hatása

elemzés	<i>MEH, 2006; NFÜ, 2007; Toroczkaai - Hahn, 2006</i>	<i>NFÜ, 2008</i>	<i>HBF, 2006</i>	<i>Csite - Németh, 2008</i>	<i>NFH, 2006</i>	<i>Ecostat, 2008</i>	<i>saját elemzés</i>	
szempont	benyújtott pályázatok	megítelt támogatás	megítelt támogatás	megítelt támogatás	megítelt támogatás	megítelt támogatás	megítelt támogatás	benyújtott pályázatok és megítelt támogatás
<i>I. NFT</i>	inkább felzárkóztatás	nem mu-tatható ki	felzárkóztatás	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	nem tárgyalja	nem tárgyalja	nem so-rolható be
<i>AVOP</i>	felzárkóztatás	felzárkóztatás	felzárkóztatás	felzárkóztatás	felzárkóztatás	egyenle-tes	nem tárgyalja	felzárkóztatás
<i>GVOP</i>	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése
<i>HEFOP</i>	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	nem tárgyalja	nem tárgyalja	verseny-képesség erősítése
<i>KIOP</i>	inkább felzárkóztatás	inkább verseny-képesség növelése	verseny-képesség erősítése	verseny-képesség erősítése	egyenle-tes	nem tárgyalja	nem tárgyalja	egyenle-tes
<i>ROP</i>	felzárkóztatás	felzárkóztatás	felzárkóztatás	verseny-képesség erősítése	inkább felzárkóztatás	nem tárgyalja	nem tárgyalja	felzárkóztatás

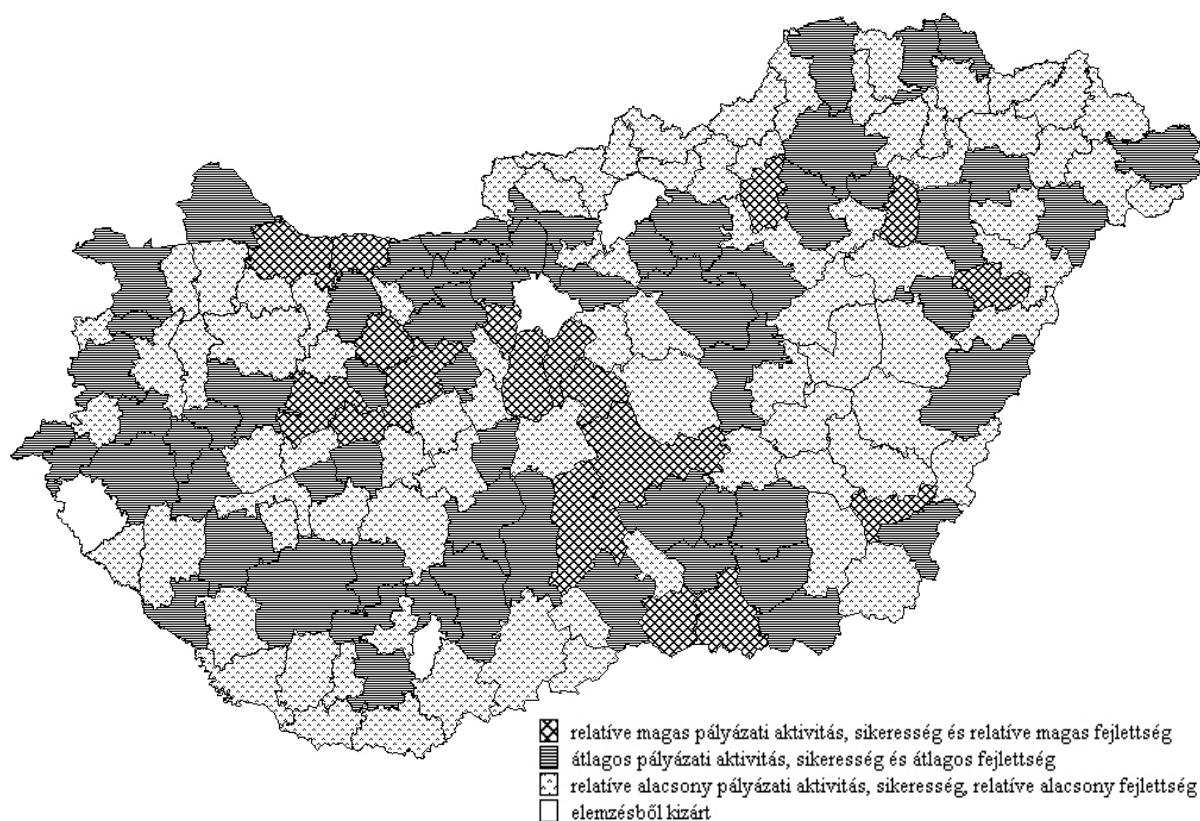
Forrás: saját szerkesztés

A bemutatott elemzések és a saját empirikus kutatás szintetizálása alapján (2. táblázat) kijelenthető, hogy a harmadik hipotézisem részben bizonyított (például 2. ábra), részben elvetendő, mivel:

T3:

Az I. NFT 2004 és 2006 közötti forrásallokációs adatai és a kistérségekre vonatkozó fejlettséget leíró statisztikai adatok kohéziós politika értékelésére használt módszerekkel történő elemzésével bizonyítható, hogy a forráselosztási rendszer kettő operatív programja (a GVOP és a HEFOP) a fejlettebb térségek támogatását, versenyképességének erősítését szolgálta (itt volt magasabb a pályázati aktivitás és sikeresség); míg másik kettő operatív program (az AVOP és a ROP) a fejletlenek felzárkóztatását, a területi egyenlőtlenségek enyhítését vállalta fel az eredeti célkitűzéseknek megfelelően. Mindebből következik, hogy az I. NFT egészének megítélése nem lehetséges a versenyképesség-erősítés vagy felzárkóztatás kategóriák mentén.

2. ábra: Kistérségek besorolása a GVOP klaszterezés eredménye alapján

Forrás: saját szerkesztés

Véleményem szerint ez utóbbinak két fő oka van: egyrészt a vizsgált öt operatív programból kettő felzárkóztató, kettő versenyképesség erősítő hatású volt; másrészt a teljes prog-

ram tekintetében a legtöbb forráshoz az alacsony fejlettségű térségek jutottak, majd ezek után a magas fejlettségűek. A legkevesebb támogatásban az átlagos fejlettségű kistérségek részesültek.

A 168 kistérség vizsgálata közben a faktoranalízis és a klaszterelemzés segítségével számos eredményre jutottam. Az empirikus elemzés felhasználásával sikerült feltérképeznem a pályázati aktivitás és sikeresség egyes változói közötti *összefüggéseket* is, amelyek több operatív program esetében is hasonlóságokat mutattak, így sikerült a negyedik hipotézisemet bizonyítanom:

T4:

A hazai pályázati rendszer vizsgálata alapján kijelenthető, hogy az I. NFT esetében a pályázati szempontból legaktívabb kistérségek tudták megszerezni a legtöbb forrást (kivéve a ROP-nál); mivel öt operatív program közül négyenél átlagosan minden második pályázat nyert (darábszám és érték szempontjából is) kistérségenként és operatív programonként 2004 és 2006 között.

A közgazdasági elméletek tanulmányozása alapján véleményem szerint Magyarország esetében is szükséges megfontolni, hogy a felzárkózás országos szinten és a területi differenciáltság mérséklése egyszerre nem valósítható meg, mivel a gazdasági fejlettség növekedésével párhuzamosan a területi egyenlőtlenségek erősödése jellemző. Várhatóan az EU-átlag 75%-át elérő országos egy főre jutó GDP után lehetséges csak a területi különbségek csökkentése; egészen addig növekedni fognak az egyenlőtlenségek, hacsak nem hajlandó az ország a területi kiegyensúlyozottság erősítése érdekében növekedési áldozatot hozni. Éppen ezért az elkövetkezőkben közép távon érdemes lenne *a növekedési centrumokra és pólusokra koncentrálni a forrásokat* (Losonczi, 1999; Horváth, 2001b), minél hamarabb beindítani az eddig is már megfelelő agglomerációs előnyöket felsorakoztató ágazatokban és központi térségekben a fejlődést,³ mindeközben pedig egy megfelelő, élhető körülményeket teremtő „fejlesztéspolitikára” van szükség a kevésbé fejlett térségekben (ennek keretében elegendő forrást szükséges biztosítani az oktatás és az egészségügy fejlesztéséhez, stb.). Az elmaradott térségek felzárkóztatásánál nem érdemes az utolérés illúzióját kelteni, mivel sokkal realitásosabb cél egy *megfelelő ütemű fenntartható növekedés* beindítása, és így a tartós leszakadás megakadályozása.

³ Modellszámításokkal igazolták, hogy a lehető legnagyobb országos GDP növekedés érdekében a forrásokat a központi régióra lenne szükséges koncentrálni. (Járosi et al., 2009; Varga, 2007)

lyozása (Kovács, 2001). Szükséges meghatározni egy olyan társadalmi minimumot, amely minden településen és minden állampolgárnak jár állampolgári jogon (László – Pap, 2007).⁴ Később, vagyis a fejlettebb régiók növekedésének beindítása után, érdemes a támogatásokat átirányítani a kevésbé fejlett térségekbe, amelyek viszont az EU szabályozása alapján (egy főre jutó GDP az EU-átlag 75%-a alatt) várhatóan még akkor is jogosultak lesznek a támogatásokra (Losoncz, 1999). Tehát amint az ország fejlettségi színvonala eléri az említett szintet, akkor szükséges ténylegesen beindítani a területi egyenlőtlenségek felszámolását célzó politikát.⁵

A felzárkóztató beavatkozások tekintetében fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a dolgozatomban feltártak szerint a pályázati versenyterben a fejlettebb és kevésbé fejlett térségek együttes versengése általában nem vezet a fejletlenek erősödéséhez, mivel elmaradottságuk miatt kevésbé áll rendelkezésükre a megfelelő pályázatok és projektek kidolgozásához (és végrehajtásához) szükséges infrastruktúra. Ezért eltérően kell kezelni az egyes térségeket, nem szabad mindenhol ugyanazt a politikát folytatni. Szükséges a *fejlettség szerinti lehatárolás*, és így – ha az Európai Unió máshogy nem engedi – regionális szinten eldöntött központi programok segítségével, illetve a pályázati rendszerbe épített kedvezményezettséggel megtörténhet a felzárkóztatás. (Ezzel párhuzamosan a versenyképesség erősítése érdekében viszont központi pályázati programok jelentik a megoldást.)

Emellett szükséges az is, hogy az eltérő fejlettségű térségek növekedésének, fejlesztésének érdekében *eltérő fejlesztési megoldások* jelenjenek meg. A negyedik fejezet első részében ezért bemutattam azt, hogy a szakirodalomban milyen csoportosítások, kategorizálások jelennek meg az egyes eltérő térségek fejlettségének megítélése terén. Ehhez szervesen kapcsolódnak a szükséges (és sokszor a lehetséges) fejlesztési irányok is, amelyek megoldást jelenthetnek akár egy elmaradott térség számára is. A fejlesztéspolitikai beavatkozások előtt érdemes felmérni, hogy milyen *belső tényezőkre* lehet építeni, és melyek azok a *külső hatások*, amelyek befolyásolhatják a folyamatokat (Rechnitzer, 1998). Az egyes térségeknél a két lehetséges megoldás együttes alkalmazására van szükség, amelyek megfelelő arányát a helyi adottságok és a külső körülmények súlya határozza meg. Mindebből azt a következtetést lehet levonni a hazai fejlesztéspolitika szempontjából – mindezzel bizonyítva és kiegészítve az ötödik hipotézisemet –, hogy:

⁴ Ezen folyamatok kellő társadalmi támogatottságához erős konszenzusra van szükség, továbbá megfelelő arányokat kell kialakítani a szélsőségek elkerülése érdekében.

⁵ Mindemellett figyelembe kell venni azt is, hogy itt gazdasági eszközökkel kell egy jórészt társadalmi problémát megoldani, kezelni. Továbbá a támogatáspolitikai nem képes önmagában átalakítani a gazdasági szerkezetet és minden problémát megoldani. Általában az FDI hatása jóval nagyobb lehet, mint a támogatásoké.

T5:

A fejlettségi alapon elkülöníthető kistérségek számára is fontos a verseny a pályázati források megszerzéséért, ugyanakkor egy fejletlen kistérség nem versenyezhet közvetlenül egy fejlett kistérséggel, ezért szükséges a fejlesztési források allokálását kifejezetten az egyes fejlettségi szintek alapján újragondolni; és a felzárkóztatás érdekében olyan programokat indítani, amelyek építenek a helyi adottságokra és a külső tényezőkre egyaránt.

A folyamatosan bővülő, fejlesztési programokhoz kapcsolódó adatállomány, információhalmaz és ismeretanyag következtében egyre több elemzésre alkalmas téma és hasznos publikáció jelenik meg a fejlesztéspolitika értékelésének területén. Mindez elősegíti egy *tanulási folyamat* kialakulását, amelyben a cél a támogatások minél hatékonyabb és a területi egyenlőtlenségeket enyhítő felhasználása, valamint a felmerülő (kezdeti) problémák és hiányosságok eredményes megoldása. A fejlesztéspolitikához kapcsolódó értékelések további komplex összefüggéseket tárhatnak fel, hatásmechanizmusokat azonosíthatnak. Az újabb elemzések várhatóan nem kérdőjelezik meg a korábbi elemzések lényegi elemeit, ugyanakkor egyes résztemákat sokkal mélyebben képesek bemutatni, taglalni. (Kullmann, 2007) Ezzel az értékelési tevékenység érdemben képes hozzájárulni új, magasabb színvonalú tervezési dokumentumok létrehozásához.

5. Jövőbeli kutatási irányok

A felvázolt elemzési célok és eredmények mellett *további kutatási lehetőségeket* is kínál ez a téma, amelyekkel érdemes lenne foglalkozni (ezek azok a célok, amelyeket a dolgozat már nem vállalt fel, ezért limitációként is értelmezhetőek):

- Egyrészt fontos lenne vizsgálni kvalitatív eszközökkel (esettanulmány, kérdőív, mélyinterjú), hogy a pályázati versenytérben aktivitás és/vagy sikeresség szempontjából a többiekétől eltérően viselkedő térségek sikereinek vagy kudarcainak háttérében milyen tényezők állnak.
- Másrészt érdemes lenne az egyes nyertes projektek vizsgálatánál figyelembe venni a projekt hatókörét is, mivel ez számos esetben árnyalná a képet.
- Harmadrészt érdekes tapasztalatokat hozhatna az is, ha sikerülne nem csak operatív programok szintjén, hanem prioritások és intézkedések mentén is megvizsgálni a területi allokációs mechanizmusokat.

- Negyedrészt jelen dolgozat eredményeit érdemes lenne összehasonlítani minden olyan kistérségi empirikus kutatással, amelyek fejlettség, versenyképesség alapján csoportosítják a térségeket.
- Ötödrészt fontos lenne magának az intézményrendszernek és a pályázat elbírálás szisztémájának elemzése is az itt megjelenő eredmények felhasználásával és további eszközök alkalmazásával.
- Hatodrészt további olyan faktorokat is érdemes lenne vizsgálni, amelyek a társadalmi struktúrák mélyebb feltárására is alkalmasak a pályázati sikerességhez és aktivitáshoz (a fejlesztéspolitikához) kapcsolódóan (pl. társadalmi tőke, kapcsolati hálók, stb.).
- Végül javában folyik az Új Magyarország Fejlesztési Terv megvalósítása, érdemes lenne összehasonlítani az új adatok segítségével a hasonló operatív programok megvalósulását, területi allokációját.

Véleményem szerint ez a dolgozat csak egy állomását jelenti az ezen a területen folytatandó kutató munkámnak, és továbbiakban majd a felvázolt dilemmákra is választ találok.

6. A téziszűzetben hivatkozott irodalmak jegyzéke

- Csaba L. (2006): A fölemelkedő Európa. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Csiba A. – Németh N. (2008): Területi kiegyenlítés vagy a fejlettségi különbségek megerősödése? Az I. Nemzeti Fejlesztési Terv települések közti forráselosztási mechanizmusainak többváltozós statisztikai vizsgálata. Vezetői összefoglaló. Budapest, Pannon Kutató Bt.
- Dezséri K. (2007): New modes of governance and the EU structural and cohesion policy in the new member states. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Ecostat (2008): A Nemzeti Fejlesztési Terv forrásainak felhasználása és néhány mérhető hatása. Időszaki közlemények, 28. szám, Budapest, Ecostat Kormányzati Gazdaság- és Társadalom-stratégiai Kutató Intézet.
- Erdős T. (2006): Növekedési potenciál és gazdaságpolitika. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fenyővári Zs. – Lukovics M. (2008): A regionális versenyképesség és a területi különbségek kölcsönhatásai. – Tér és Társadalom. 22. évf., 2. sz., pp. 1-20.
- Guide (2003): The evaluation of socio-economic development. The Guide. hn., Tavistock Institute.
- HBF (2006): Az I. Nemzeti Fejlesztési Terv forráselosztási mechanizmusai. Települések és kistérségek a fejlesztési versenyben. Kutatási összefoglaló. Kecskemét, HBF Hungaricum Kft.
- Horváth Gy. (2001a): Európai regionális politika. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- Horváth Gy. (szerk.) (2001b): OECD Területi vizsgálatok. Magyarország. Pécs, MTA RKK.
- Horváth Gy. (2002): A regionális folyamatok kutatása és a területi statisztika. – Területi Statisztika, 5.(42.) évf., 4. sz., pp. 307-320.
- Horváth Gy. (2004): Regionális egyenlőtlenségek Európában. – Magyar Tudomány, 165. évf., 9. sz., pp. 962-977.
- Horváth Gy. (szerk.) (2006): Régiók és települések versenyképessége. Pécs, MTA RKK.
- Járosi P. – Koike, A. – Thissen, M. – Varga, A. (2009): Regionális fejlesztéspolitikai hatáselemzés térbeli számítható általános egyensúlyi modellel: A GMR-Magyarország SCGE modellje. Műhelytanulmány. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdasági és Regionális Tudományok Intézete.
- Kaposi Z. (2007): Európai uniós alapismeretek. Pécs, PTE KTK.
- Kovács T. (2001): Regionális fejlettségi különbségek az Európai Unió tagállamaiban és a tagjelölt országokban. – Területi Statisztika, 4.(41.) évf., 4. sz., pp. 337-343.
- Kullmann Á. (2007): A Nemzeti Fejlesztési Tervről publikált elemzések, értékelések. – Közgazdaság, 2. évf., 1. sz., pp. 149-156. www.koz-gazdasag.hu/images/stories/2per1/29-kullmann.pdf (2008. 04. 12.)
- László M. – Pap N. (2007): A terület- és településfejlesztés társadalmpolitikai aspektusai. – Területfejlesztés és Innováció, 1. évf., 1. sz., pp. 2-8.
- László J. (2008): Vélemények: Robert Grant, Nouriel Roubini és Surányi György a válságról. – Harvard Business Review, 10. évf., 12. sz., pp. 38-44.

- Losonczi M. (1999): A közösségi támogatáspolitikai és Magyarország. A külső forrásbevonással szembeni követelmények. – Közgazdasági Szemle, 46. évf., 11. sz., pp. 1030-1038.
- MEANS (2000a): Az értékelés megszervezése és lebonyolítása. Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. Budapest, Váti Kht.
- MEANS (2000b): A monitoring és értékelés indikátorainak kiválasztása és használata. Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. Budapest, Váti Kht.
- MEANS (2000c): Főbb értékelési technikák és eszközök. Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. Budapest, Váti Kht.
- MEANS (2000d): Az értékelés módszertani megoldásai a partnerség keretében. Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. Budapest, Váti Kht.
- MEANS (2000e): A közösségi politikai prioritásokra gyakorolt hatások értékelése. Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. Budapest, Váti Kht.
- MEANS (2000f): A programok értékelésével kapcsolatos fogalmak és szakkifejezések. Az EU Strukturális Alapjai által finanszírozott programok értékelésének módszertana. MEANS füzetek 1999. Budapest, Váti Kht.
- MEH (2006): Európai Unió támogatások közbenső értékelése. Az I. Nemzeti Fejlesztési Terv operatív programjainak, támogatásainak területi szempontú közbenső értékelése, korreláció vizsgálata. Budapest, MEH-RFF TNMH – OTH – Pályázati Információs Központ.
- MNB (2006): Elemzés a konvergencia-folyamatokról. Budapest, Magyar Nemzeti Bank.
- Molle, W. (2006): Evaluating the EU cohesion policy. Paper for the RSA conference, Leuven, 8-9 June.
- NFH (2006): Strukturális Alapok közbenső értékelése. Budapest, Nemzeti Fejlesztési Hivatal.
- NFÜ (2007): Európai Unió támogatások kistérségi elemzése. Az I. Nemzeti Fejlesztési Terv operatív programjainak területi szempontú közbenső értékelése. Budapest, NFÜ Kommunikációs Főosztály.
- NFÜ (2008): Vezetői tájékoztató. A 174 magyarországi kistérségnek az NFT pályázatainak elért eredményeiről. Budapest, NFÜ Informatikai és Tájékoztatási Főosztály.
- Palócz É. (témavezető) (2005): A nemzetközi fejlesztéspolitikai stratégiakészítés gyakorlata. Budapest, KOPINT-DATORG.
- Petrakos, G. – Rodríguez-Pose, A. – Anagnostou, A. (2005): Regional Inequalities in the European Union. In: Bradley, J. et al. (ed.): Integration, Growth and Cohesion in an Enlarged European Union, New York, Springer, pp. 29-43.
- Rácz M. (2007): Unió kihívások és válaszok a 2000-es években. Az egységes belső piac és a közös pénz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rechnitzer J. (1998): Területi stratégiák. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

- Rodríguez-Pose, A. – Fratesi, U. (2002): Unbalanced development strategies and the lack of regional convergence in the EU. – Paper presented to the 2002 ERSA Congress, Dortmund.
- Stiglitz, J. E. (2000): A kormányzati szektor gazdaságtana. Budapest, KJK-Kerszöv.
- Toroczkai A. – Hahn Cs. (2006): Európai uniós támogatási adatok területi értékelése. – Területi Statisztika, 9.(46.) évf., 5. sz., pp. 459-475.
- Varga A. (2007): From the Geography of Innovation to Development Policy Analysis: the GMR-Approach. Műhelytanulmány. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdasági és Regionális Tudományok Intézete.

7. Publikációk a disszertáció témakörében

Tanulmány, könyv, könyvrészlet

Szerzőként

- 2005 Regionális fejlesztés értékelésének lehetőségei – elméletek, Európai uniós gyakorlat és továbbfejlesztési módok. In: A PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolájának évkönyve (szerk.: Buday-Sántha Attila et al.), PTE KTK, Pécs, III. kötet, pp. 205-213.
- 2005 Possibilities to Improve the Evaluation of Regional Development. In: The Impact of European Integration on the National Economy (szerk.: Vincze Mária), Babes-Bolyai Egyetem, Cluj-Napoca, Románia, pp. 60-67.
- 2006 Evaluation as one instrument of the regional policy in the EU. MendelNet 2006 Nemzetközi Konferencia, Brno, 29 November (absztrakt megjelent kötetben, teljes tanulmány megjelent CD-n: ISBN 80-6851-62-1) p. 24.
- 2007 A fejlesztéspolitika értékelése az Európai Unióban és Magyarországon. In: A PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolájának évkönyve (szerk.: Buday-Sántha Attila et al.), PTE KTK, Pécs, pp. 215-225.
- 2007 Értékelési eljárások az EU támogatások felhasználásához. In: Európai integráció – elvek és döntések. Gazdasági fejlődés Európában. II. Pannon Gazdaságtudományi Konferencia – Tanulmánykötet I. (szerk.: Szentes Balázs), Pannon Egyetem, Veszprém, pp. 421-425.
- 2007 Problémák és lehetőségek a regionális fejlesztés értékelése területén. In: „20. századi magyar gazdaság és társadalom” Konferencia kiadvány (válogatott tanulmányok) (szerk.: Dobó Eszter – Rendes Ágnes) (CD-n teljes terjedelemben megjelent, ISBN: 978-963-7175-36-7). Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Győr, pp. 157-167.
- 2007 ISPA/Kohéziós Alap által támogatott projekt irányítási struktúrájának vizsgálata. In: Mesterszintű esettanulmányok a menedzsment témaköréből Dr. Szűcs Pál tiszteletére (szerk.: Hadinger Britta), PTE KTK, Pécs, pp. 61-73.
- 2008 Regionális fejlesztés értékelése az Európai Unióban. In: Három éve az ötven éves EU-ban (szerk.: Palánkai Tibor et al.). Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskolája, Budapest, pp. 72-79.
- 2008 Támogatáspolitikai és versenyképesség – Fejlesztési források kritikus értékelése a GVOP kapcsán. In: A gazdasági környezet és a vállalati stratégiák (szerk.: Bagó Eszter et al.). MTA IX. Osztály Ipar és Vállalatgazdasági Bizottsága, Szeged, pp. 663-671.
- 2008 Regionális fejlesztések értékelésének problematikája az Európai Unióban. In: Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében (szerk.: Lengyel Imre – Lukovics Miklós). JATEPress, Szeged, pp. 153-166.

- 2009 Critical Evaluation of Allocation Mechanism of the First National Development Plan of Hungary. In: Understanding and Shaping Regions: Spatial, Social and Economic Futures (ed.: Hardy, S. – Beauclair, A. – Bibby-Larsen, L.). Regional Studies Association Annual International Conference, Katholieke Universiteit Leuven, Belgium. pp. 91-92. (absztrakt megjelent nyomtatott kiadványban, teljes tanulmány megjelent az Interneten <http://www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/leuven09/papers/Lorand.pdf>)
- 2009 Egyenlőtlenségek és mérséklésük lehetőségei az I. Nemzeti Fejlesztési Terv segítségével Magyarországon. In: Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa térfolyamatai – Integráció és dezintegráció (szerk.: Rechnitzer János). Évkönyv. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr. pp. 489-500.
- 2009 A fejlesztéspolitika sikerességét elősegítő tényezők és a kohéziós országok tapasztalatai Magyarorszag számára. – Tér és Társadalom, 23. évf., 2. sz., pp. 213-224.
- 2009 Területi kohéziót támogató operatív programok az I. Nemzeti Fejlesztési Terv esetében. – Területi Statisztika, 12.(49.) évf., 5. sz., pp. 508-519.
- 2010 A Európai Unió kohéziós politikájának értékelése. – Európai Tükör, 15. évf., 1. sz. (megjelenés alatt)

Társzerzőként

- 2007 A Siklói kistérség területfejlesztési programja. In: Kistérség fejlesztési esettanulmányok (szerk.: Buday-Sántha Attila et al.), PTE KTK, Pécs, pp. 181-253.
Társszerző: Gyimesi Gergő et al.
- 2007 Pályázatírás. Közbeszerzési alapismeretek. Baranya Megyei Vállalkozói Központ, Pécs, 117. p.
Társszerző: Vajkai András

Szerkesztőként

- 2005 A PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola évkönyvének III. kötete 2004-2005, PTE KTK, Pécs